

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

ЗАІУРСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР БОГДАНОВИЧ

УДК 343. 138

**СУДОВІ ДЕБАТИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ:
ПРАВОВІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ**

12.00.09 - кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

КИЇВ-2003

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі кримінального права і процесу юридичного інституту Прикарпатського університету імені Василя Стефаника МОН України.

Науковий керівник - доктор юридичних наук, професор, академік Академії правових наук України, заслужений юрист України **Костицький Михайло Васильович**, Конституційний Суд України, суддя

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, член-кореспондент Академії правових наук України **Варфоломеева Тетяна Вікторівна**, Академія адвокатури України, ректор

доктор юридичних наук, доцент
Якимчук Микола Костянтинівич,
Чернівецький національний університет ім. Юрія
Федьковича, завідувач кафедри кримінального права і
процесу

Провідна установа Київський національний університет імені Тараса Шевченка, кафедра правосуддя, Міністерство освіти та науки України, м. Київ

Захист відбудеться “29” жовтня 2003 року о 14⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.007.03 в Національній академії внутрішніх справ України (03035, Київ-35, Солом’янська площа, 1)

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національної академії внутрішніх справ України (03035, Київ-35, Солом’янська площа, 1)

Автореферат розісланий “24” вересня 2003 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Лук’янчиков Є.Д.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Важливим етапом на шляху становлення правової держави та перебудови системи та структури правоохоронних інститутів стало підписання 17 січня 2001р. Президентом України Указу №17/2001 “Про Комісію з питань реформування правоохоронних органів в Україні”, яким при главі держави утворено відповідну комісію на правах дорадчого органу. Її головним завданням є підготовка пропозицій щодо вдосконалення та оптимізації системи правоохоронних формувань, їх структури, організації, діяльності з урахуванням загальноновизнаних міжнародних норм та стандартів.

Судова реформа, яка відбувається в Україні, потребує удосконалення діяльності не тільки суду, а й учасників змагального судового процесу - державного обвинувача та захисника. Змагальність сторін як необхідна умова цивілізації судового процесу є однією з основних конституційних засад судочинства. Для успішного здійснення правосуддя в кримінальному судочинстві потрібні сильне обвинувачення та не менш сильний захист. Тільки за таких умов у повному обсязі можуть реалізуватися можливості, закладені у змагальному процесі, яким зараз поступово стає кримінальний процес України.

Теоретичною основою дослідження стали наукові праці багатьох українських вчених: С. А. Альперта, М.І. Бажанова, Т.В. Варфоломєєвої, В.Г. Гончаренка, Ю.М. Грошевого, В. В. Долежана, М. В. Костицького, В.О. Коновалової Н.І. Клименко, В.К. Лисиченка, П.П. Михайленка, О. Р. Михайленка, М.М. Михеєнка, В. Т. Нора, О. Д. Святоцького, М. Я. Сегая, В.Ю. Шепітька, В.П. Шибіко та ін. Важливий внесок у розробку цієї проблеми зробили вчені Російської імперії С.В. Вікторський, А.Ф. Коні, І. Я. Фойницький, Є.В. Васьковський, Л.Е. Владимиров, О.М. Стоянов.

Важливу роль відіграють праці процесуалістів колишнього СРСР і країн-членів СНД, які присвячені процесуальному становищу окремих учасників судових дебатів. Їх написали О.Д. Бойков, В.Д. Гольдінер, Л.Д. Кокорєв, Д.С. Карєв, З.І. Корнева, П.Ф. Пашкевич, І.Д. Перлов, М.М. Полянський, М.С. Строгович та інші.

Дана проблема виступала предметом дисертаційного дослідження таких вчених, як С.А. Пашина, В.М. Ковальова, А.О. Данілевича. Окремі проблеми судових дебатів були предметом ряду монографічних досліджень, які адресовані як професійним учасникам судових дебатів: прокурору - В.І. Басков, В.В. Бобир, О.П. Брунь, В.А. Корж, М.Л. Шифман, захиснику - В. Д. Гольдінер, М.М. Тушинський, Я.С. Кисельов, та інші, так і судовим дебатам в цілому (М.С. Алексєєва, Н.Л. Михайловська, Є.А. Ножин, С. А. Матвієнко та ін.).

Більша частина праць, в яких досліджуються проблеми судових дебатів, були опубліковані до прийняття нині діючого кримінально-процесуального законодавства і не завжди відповідають положенням Конституції України та іншим законам України, а також сучасним вимогам практичної діяльності

державних обвинувачів і захисників. В зв'язку з чим багато викладених в них теоретичних положень вже застаріли.

Проте, обширна література не вичерпує весь зміст даної проблеми. До того ж, багато проблемних питань теорії судових дебатів, не дивлячись на всю їх значимість, не одержали в літературі достатньо повного і цілісного розгляду. У зв'язку з реалізацією судово-правової реформи, виникає необхідність цілісного дослідження багатогранної сукупності питань, пов'язаних з особливостями судових дебатів в суді апеляційної та касаційної інстанцій.

Правова регламентація суду присяжних загострила необхідність привернути увагу до мовної майстерності судових ораторів, оскільки, від того, настільки ясно, переконливо і експресивно суб'єкт судових дебатів висловить свою точку зору про ступінь вини підсудного, значною мірою буде залежати думка присяжних.

Крім того, проведене автором дослідження стану практики виступів в судових дебатах прокурорів і захисників показало, що серйозні недоліки, відступи від норм закону, спрощеність композиції обвинувальної і захисної промови багато де в чому пояснюються відсутністю науково обґрунтованих рекомендацій, розроблених на основі узагальнення практики застосування норм, що регулюють зміст і структуру судової промови, а також сучасних досягнень кримінально-процесуальної науки і судової риторики.

Сукупність наведених обставин й обумовила вибір теми даного дисертаційного дослідження, визначила його структуру і значною мірою вплинула на рівень розгляду окремих питань.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана відповідно до плану наукових досліджень кафедри кримінального права і процесу юридичного інституту Прикарпатського університету імені Василя Стефаника "Актуальні проблеми боротьби та попередження злочинності". Тема дисертації затверджена рішенням Вченої ради Прикарпатського університету імені Василя Стефаника 8 лютого 2000 року, протокол № 5.

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є комплексний науковий аналіз теоретичних і практичних проблем інституту судових дебатів, виявлення прогалин в правовому регулюванні даної стадії судового розгляду з врахуванням змін в законодавстві і досягнень науки кримінального процесу, визначення й конкретизація його оптимальної конструкції з позиції посилення змагальних засад кримінального процесу, а також напрацювання на цій основі практичних рекомендацій, спрямованих на вдосконалення структури судових промов, змісту і форми судових виступів.

Визначена мета наукового дослідження зумовила постановку і розв'язання таких задач:

- ♦ встановити існуючі в науковій літературі підходи до визначення змісту судових дебатів й на підставі проведеного аналізу визначити правову

природу даного інституту кримінально-процесуального права, його характерні ознаки та суб'єктів;

- ◆ систематизувати етапи історичного розвитку інституту судових дебатів в кримінальному процесі України, а також вивчити правове регулювання інституту судових дебатів в інших правових системах;
- ◆ визначити структуру і зміст судових промов прокурора, захисника та інших учасників судового розгляду в суді першої інстанції, та значення в реалізації принципу змагальності в кримінальному судочинстві;
- ◆ розкрити зміст судових дебатів в суді апеляційної та касаційної інстанцій;
- ◆ з'ясувати особливості судових дебатів в суді присяжних та запропонувати їх модель;
- ◆ розглянути психологічні особливості судових дебатів;
- ◆ розкрити психологічні особливості судових промов прокурора і захисника;

Об'єктом дослідження є інститут судових дебатів у кримінальному судочинстві України.

Предметом дисертаційного дослідження є суспільні відносини, які складаються в межах судових дебатів та їх особливості.

Методологічну основу дисертаційного дослідження складає сукупність методів і прийомів наукового пізнання. Загальною методологічною основою дослідження є положення матеріалістичної діалектики щодо пізнання реальної дійсності та їх зв'язок із практичною діяльністю при здійсненні кримінального судочинства. Діалектичний метод використовується при дослідженні співвідношення судових дебатів і судового слідства як стадій судового розгляду.

За допомогою логіко-семантичного методу поглиблено понятійний апарат (підрозділи 1.1, 3.1), застосовувався порівняльно-правовий метод при аналізі поглядів науковців щодо визначення судових дебатів, структури обвинувальної і захисної промови, під час порівняння українського та зарубіжного законодавства (підрозділи 1.1, 1.3, 2.1). У процесі роботи над дисертацією використовувалися загальнонаукові методи системного аналізу і синтезу існуючих теоретичних розробок інституту судових дебатів та сучасного нормативного регулювання діяльності державного обвинувача і адвоката-захисника, а також історико-правовий метод щодо дослідження генези інституту судових дебатів в історії кримінального судочинства України. У процесі дослідження застосовувався також метод анкетування - під час опитування практичних працівників.

Емпіричну базу дослідження становлять результати анкетного опитування 68 державних обвинувачів, 80 захисників та 50 суддів в Івано-Франківській та Львівській областях. Тематика опитувань стосувалася питань щодо структури обвинувальної та захисної промов, психологічних особливостей судових дебатів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертаційна робота є першим в українській кримінально-правовій науці

монографічним дослідженням, яке присвячене комплексній розробці теоретичних і практичних проблем судових дебатів. Важливо і те, що це дослідження проведено відповідно до Концепції судово-правової реформи та оновленого у 2001 році кримінально-процесуального законодавства.

Наукова новизна дослідження відображена в наступних основних положеннях:

Визначені особливості судових дебатів та їх основні аспекти: юридичний, логічний, етичний, психологічний.

Сформульоване авторське визначення поняття судової промови, її структуру, особливості побудови і проголошення.

Окреслено особливості інституту судових дебатів в контексті сучасної англосаксонської і континентальної правових систем, а також в генезі кримінального судочинства України.

Розроблено оптимальну структуру обвинувальної промови прокурора, захисної промови адвоката-захисника і адвоката-представника сторони, технологію їх підготовки.

Запропоновано структуру судової промови прокурора і захисника в суді апеляційної та касаційної інстанції.

Запропоновано модель судових дебатів в суді присяжних, проаналізовано судову промову в лінгвістичному аспекті.

Висвітлено психологічні особливості судових дебатів, запропоновано розглянути судові дебати як форму судової комунікації, значне місце в якій займають мовні і немовні засоби.

Визначено психологічні особливості судових промов прокурора та захисника.

Прагматичне значення одержаних результатів. Сформульовані в дисертації висновки і практичні рекомендації, а також пропозиції, які в ній містяться, мають безпосередньо практичну спрямованість і можуть бути використані:

а) у науково-дослідницькій сфері - як підґрунтя для подальшого опрацювання проблем судових дебатів та їх вдосконалення;

б) у правотворчій сфері - при розробці нового Кримінально-процесуального кодексу, а також можуть відображатися в наказах Генерального прокурора України, при вдосконаленні чинного кримінально-процесуального законодавства;

в) у правозастосовчій сфері - як рекомендації для вдосконалення діяльності прокурорів при підтриманні державного обвинувачення і реалізації функцій захисту захисником, при здійсненні правосуддя судами;

г) у навчальному процесі - при викладанні курсів “Кримінальний процес України” для одержання необхідних знань, їх розширення і поглиблення, “Судова риторика”, “Прокурорський нагляд”, “Адвокатура України”, в процесі освоєння спецкурсу “Судова промова”, а також в науково-дослідницькій роботі студентів і підготовці навчально-методичної літератури.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційного дослідження обговорювалися на міжнародних та регіональних науково-практичних конференціях, зокрема на Міжнародній науковій конференції “Проблеми права на зламі тисячоліть” (м. Дніпропетровськ, 13-14 лютого 2001р.), на II Регіональній міжвузівській науковій конференції молодих вчених та аспірантів “Проблеми вдосконалення правового регулювання щодо забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина в Україні” (м. Івано-Франківськ, квітень 2001р.), на міжвузівській науково-практичній конференції “Захист прав, свобод і законних інтересів громадян України в процесі правоохоронної діяльності” (м. Донецьк, квітень 2001р.), на міжнародній науково-практичній конференції “Актуальные проблемы реформирования правовой системы Российской Федерации” (г. Белгород, 25-26 квітня 2002р.), науково-практичній конференції, присвяченій 10-й річниці заснування юридичного інституту Прикарпатського університету ім. Василя Стефаника “Нові Цивільний і Кримінальний кодекси - важливий етап кодифікації законодавства України” (м. Івано-Франківськ, 3-4 жовтня 2002р.).

Крім цього, результати дисертаційного дослідження використовувалися під час проведення семінарських і практичних занять з кримінального процесу в юридичному інституті Прикарпатського університету ім. В. Стефаника.

Публікації. Основні положення дисертації відображені у 7 публікаціях дисертанта, з яких 4 - надруковані у збірниках наукових праць, 3-у матеріалах конференцій.

Структура дисертації обумовлена метою і завданнями дослідження, відповідає логіці наукового пошуку та вимогам ВАК і складається з вступу, трьох розділів, що включають 11 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (266 найменувань) та додатків. Повний обсяг дисертації - 215 сторінок, список використаних джерел та додатки викладені на 31 сторінці.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність дослідження, зв'язок з науковими програмами, планами, темами, визначаються об'єкт, предмет, мета і завдання, формулюється наукова новизна, розкривається теоретичне та практичне значення отриманих результатів дослідження, наводяться дані про апробацію результатів дослідження.

Розділ 1 “Історико-теоретичний аналіз судових дебатів як інституту кримінально-процесуального права і стадії судового розгляду” складається з чотирьох підрозділів та присвячений аналізу визначення поняття судових дебатів, дослідженню змісту і значення судових дебатів, їх історії.

У підрозділі 1.1. “Поняття і зміст судових дебатів” висвітлено погляди щодо досліджуваного поняття російських (І.Д. Перлова, Г.Д. Побегайла, С.А. Пашина, А.О. Даншіевича, М.С. Строговича, М.С. Алексеева, З.В. Макарової, Є.А. Матвієнка, Є.А. Ножіна, І.М. Рєзніченка, М.Л. Некрасова) та вітчизняних (С.А. Альперта, М.І. Бажанова, Ю.М. Грошевого, О.Р. Михайленка, М.М. Михеєнка, В.П. Шибіко, В.С. Зеленецького, В.М. Тертишника) вчених. На підставі вивчення праць зазначених авторів встановлено, що, визначаючи поняття судових дебатів, вони ототожнюють його з промовами сторін, що аж ніяк не сприяє з'ясуванню їх змісту і значення.

Проте, більшість наукових праць, в яких розглядаються проблеми судових дебатів, були опубліковані до прийняття нині діючого кримінально-процесуального законодавства, в зв'язку з чим багато викладених в них теоретичних положень вже застарілі. Автором подається висновок про те, що, визначаючи поняття судових дебатів, доцільно брати до уваги такі ознаки: 1) основою судових дебатів є судове слідство; попередній аналіз обставин досудового слідства визначає позицію прокурора і захисника, проте в ході судового слідства позиції учасників судових дебатів уточнюються, змінюються, можуть залишитися без змін; 2) специфічність мети - допомогти суду і всім присутнім на судовому засіданні краще розібратися у фактичних і юридичних обставинах кримінальної справи, з'ясувати їх зміст, зробити необхідні висновки; 3) безпосередня участь у судових дебатах державного обвинувача, захисника та інших учасників судового розгляду, висвітлення ними всіх фактів, які досліджуються по справі, з позицій обвинувачення і захисту; 4) в судових дебатах повністю реалізується принцип змагальності сторін; 5) тільки судові промови забезпечують суду можливість більш глибоко вникнути в суть справи, розширити коло явищ, які аналізуються, ретельно зважити всі за і проти і на основі такого вичерпного дослідження прийняти правильне рішення.

Основними складовими судових дебатів як інституту кримінально-процесуального права є судова промова і репліка. У зв'язку з цим, говорячи про поняття судової промови, не можна заперечити, що судовий виступ - це хоча і суттєва, проте тільки частина судових дебатів, і судові промови і судові дебати - далеко не одне і те ж. І вони одне з одним не співпадають. Судові дебати, як самостійна частина судового розгляду, включають в себе дії суду щодо організації судових виступів, керівництво ними і контроль за їх здійсненням. Кримінально-процесуальний закон передбачає обов'язок суду щодо встановлення черговості виступів з судовими промовами, крім того, суд впливає на якість судових промов, коли виконує обов'язок зупинити безпосередньо осіб, які беруть участь у судових дебатах, якщо вони виходять за межі справи, яка розглядається.

Автором подається висновок про те, що судові дебати мають місце і тоді, коли в них бере участь тільки один підсудний, оскільки відбувається спір - змагання підсудного з обвинуваченням в особі обвинувального висновку. Найбільш яскраво полемічне начало (спір, полеміка, змагання

сторін) виражено саме в судових дебатах, в яких стикаються дві протилежні функції: обвинувачення і захисту. Враховуючи ці ознаки, зроблено спробу сформулювати більш повне визначення судових дебатів.

Отже, судові дебати - це самостійна частина судового розгляду, в якій шляхом полеміки між учасниками судового процесу, за допомогою судових промов, виступати з якими вони мають право, з використанням творчих здібностей і знань судового оратора, підводяться підсумки судового слідства, оцінюються зібрані факти, робляться висновки і заяви, формулюються думки з питань, які підлягають вирішенню судом.

У підрозділі 1.2. “Виникнення судових дебатів в античному кримінальному судочинстві” розглядається історія виникнення інституту судових дебатів на підставі вивчення пам’яток грецького та римського права. Місцем зародження судового красномовства є Греція. Тут знайшло своє практичне застосування ораторське мистецтво в двох видах: політичне і судове. Особливо поширеним жанром ораторського мистецтва були судові промови. До суду запрошували промовців з народного середовища для пояснення яких-небудь обставин, підтвердження певних частин судової промови. Проте не всі афіняни володіли даром красномовства, і тому змушені були просити логографів (які складали за плату тексти судових промов) написати судову промову для виголошення перед суддями.

Кримінальна юстиція стародавнього Риму розвивалася власним шляхом, римляни добре усвідомлювали магічну силу слова в Сенаті, на Народних зборах, і що найголовніше - у судових процесах. Головне місце в судових дебатах відводилося обміну судовими промовами. Зі сторони обвинувача, і з сторони обвинуваченого мало бути декілька промов - як правило, по чотири, але бувало і по дванадцять нараз. Марку Тулію Ціцерону належить розробка композиції судової промови. Таким чином, у Римі були відсутні логографи, а лише обвинувач і захисник самостійно готували судові промови, прикрашали їх словесно, емоційно проголошували.

У підрозділі 1.3. “Судові дебати в контексті сучасної англосаксонської і континентальної системи права” аналізуються особливості судових дебатів в кримінальному судочинстві Англії, США, Франції та Німеччини. За своєю структурою судовий розгляд в кримінальному процесі Англії і США не має поділу на етапи, що прийнятий в континентальній Європі (судове слідство, судові дебати). Судовий розгляд складається з послідовного викладу своєї позиції, включаючи її доказування спочатку обвинуваченням, а потім захистом.

Стадія судового розгляду у французькому кримінальному процесі складається з таких частин як судове слідство і судові дебати, що відокремлені одна від одної. Першими в судових дебатах виступають з промовами цивільний позивач або його адвокат, потім представник прокуратури. В німецькому кримінальному процесі судові дебати називаються “заключними промовами”. Спочатку з обвинувальною промовою виступає прокурор, а потім підсудний або його захисник. Право на репліку має тільки прокурор.

У підрозділі 1.4. “Судові дебати в генезі українського кримінального судочинства” на підставі вивчення пам’яток вітчизняного права, які стосувалися кримінального процесу на певних етапах розвитку української держави, простежується його генеза. Кримінальний процес Київської Русі регулювався “Руською Правдою”, яку слід вважати кримінально-процесуальною збіркою. У судовому процесі виступали не тільки сторони, вже з’являються державні обвинувачі і захисники - “добрі люди”. Найповніше своє закріплення судові дебати одержали в Статуті кримінального судочинства від 20 листопада 1864р. В Австро-Угорській імперії порядок судових дебатів регулювався КПК 1873р. Судові дебати в період Центральної Ради і Гетьманату зберігали порядок, передбачений Статутом кримінального судочинства 1864р. Судові дебати знайшли своє відображення в пам’ятках права, які відносяться до радянського періоду (Декрет про суд 1918р., Положення про народний суд УРСР 1920р., КПК УРСР 1922, 1924, 1961р.р., постанова ЦВК і РНК СРСР “Про особливу нараду при НКВС СРСР”, 06.11.34р., “Про надзвичайний порядок судочинства у справах про терористичні акти” 01.12.34р.).

У розділі 2 “Судові дебати в концепції сучасної судово-правової реформи (по судових інстанціях)” що складається з чотирьох підрозділів, розкриваються особливості судових дебатів в суді першої, апеляційної та касаційної інстанції, розглядається їх специфіка в суді присяжних.

У підрозділі 2.1. “Судові дебати в суді першої інстанції” аналізується зміст та структура судових промов прокурора, потерпілого, його представника, цивільного позивача, цивільного відповідача, їх представників, захисника і підсудного.

На думку дисертанта, при визначенні порядку судових дебатів в суді першої інстанції поступово проходить той принцип, що спочатку проголошують судові промови, спрямовані проти підсудного, а потім на його користь. Автор доходить висновку про те, що захисник і підсудний одержують можливість до проголошення захисної промови вислухати промову державного обвинувача, потерпілого, цивільного позивача та їх остаточний висновок по справі. А знаючи позицію державного обвинувача, потерпілого, цивільного позивача, захисник і підсудний можуть їм заперечити в заключній промові.

Виступ прокурора з обвинувальною промовою є одним з найбільш відповідальних етапів підтримання державного обвинувачення в суді. Результати опитування державних обвинувачів дозволили визначити таку структуру обвинувальної промови: вступ, виклад фактичних обставин справи; аналіз та оцінка доказів, зібраних і досліджених в ході судового слідства; юридичне обґрунтування кваліфікації злочину; характеристика особи підсудного та аналіз обставин, що пом’якшують та обтяжують його відповідальність, а у справах про злочин проти особи - характеристика потерпілого; аналіз причин та умов, що сприяли вчиненню злочину, та пропозиції щодо їх усунення; міркування щодо міри покарання; пропозиції щодо вирішення цивільного позову; висновок. В результаті проведеного

анкетування державних обвинувачів, 83% опитаних погодилося з запропонованою структурою обвинувальної промови.

Захисна промова завершує ту велику і складну роботу захисника, яка спрямована на те, щоб виключити притягнення до кримінальної відповідальності і засудження невинуватого. Автор доходить висновку, що беручи участь в розгляді кримінальної справи в суді першої інстанції, адвокат, як захисник підсудного, виступає з захисною промовою, а як представник потерпілого, цивільного, позивача і цивільного відповідача - з промовою на захист їх прав та законних інтересів. Оскільки ст. 318 КПК України не розкриває змісту захисної промови, то, на думку дисертанта, захисна промова може мати такі розділи: вступ; аналіз доказів; аналіз мотивів злочину; кваліфікація злочину; характеристика особи підсудного; аналіз причин і умов, які сприяли вчиненню злочину; міркування щодо міри покарання; висновок. В результаті проведеного анкетування захисників, 71% опитаних погодилося з запропонованою структурою захисної промови. Далі дисертант зупиняється на аналізі судового виступу потерпілого і його представника і пропонує таку його структуру: аналіз доказів, досліджених на судовому слідстві; висловлювання щодо вини підсудного, кваліфікація злочину; характеристика підсудного; міркування щодо міри покарання.

В результаті проведеного дослідження встановлено, що поза правовою регламентацією залишилися питання участі в судових дебатах декількох прокурорів і захисників. На думку дисертанта, якщо в судовому розгляді беруть участь декілька державних обвинувачів, то вони самі розподіляють між собою обов'язки. У зв'язку з цим, в судових дебатах може виступити один державний обвинувач або кожен з них окремо в своїй промові висвітлює коло питань, які стосуються тієї чи іншої групи підсудних, по тих чи інших статтях Кримінального кодексу, по тих чи інших епізодах:

- якщо розподіл проведений виключно по підсудних, то спочатку виступає з промовою державний обвинувач, який підтримує обвинувачення стосовно організатора злочину, а потім державний обвинувач, який підтримує обвинувачення щодо інших співучасників злочину;
- у тих випадках, коли розподіл обов'язків між прокурорами проведено по окремих епізодах справи, необхідно враховувати послідовність викладу обставин справи.

Дисертант вважає, що у випадку участі в судових дебатах декількох захисників, першими доцільно виступати захисникам, промови яких можуть призвести до погіршення становища інших підсудних. Якщо по груповій справі один підсудний викриває іншого підсудного, то спочатку повинен виступити захисник підсудного, який викриває, а потім вже захисник підсудного, якого викривають.

У підрозділі 2.2. "Судові дебати в суді апеляційної інстанції" увага зосереджена на дослідженні особливостей судових дебатів в суді апеляційної інстанції.

Судовий розгляд в апеляційному суді здійснюється за правилами, встановленими кримінально-процесуальним законодавством для проведення судових засідань у судах першої інстанції. Стверджується, що як і в суді першої інстанції, в апеляційному суді учасники судового розгляду виступають з судовими промовами. Однак, їх промови є вужчими від предмета судових промов в суді першої інстанції. На думку дисертанта, структура промови прокурора і захисника в суді апеляційної інстанції може виглядати таким чином: 1) вступ (вказати на те, що вирок є несправедливим і неправильним, незаконним і необґрунтованим); 2) аналіз підстав незаконності і необґрунтованості, можливо і по цих пунктах, вказаних в апеляції; 3) критика мотивів вироку та аргументів інших учасників апеляційного оскарження; 4) аналіз доказів на підтвердження правильності чи неправильності вироку; 5) висновок - прохальний пункт.

Спеціальні завдання, які стоять перед судом апеляційної інстанції і організація розгляду справ допускають, а інколи і вимагають лаконічності судових промов. Лаконічність судової промови полягає в тому, щоб в ній не було нічого зайвого, а не в тому, щоб вона обов'язково була нетривалою. На думку дисертанта, судовий розгляд в суді апеляційної інстанції повинен відбуватися на змагальних засадах, а суд може самостійно встановлювати черговість виступів апелянтів за їх пропозиціями. Виходячи з цього, дисертант пропонує у всіх випадках в судових дебатах в суді апеляційної інстанції першим виступати прокурору.

У підрозділі 23. “Судові дебати в суді касаційної інстанції” розглядаються особливості судових дебатів в контексті реформування стадії касаційного оскарження.

Касаційне провадження відрізняється від апеляційного тим, що предметом його перевірки є виключно питання права - касаційний суд вирішує чи правильно було застосовано кримінальний закон, чи не допущено істотних порушень кримінально-процесуального закону. На відміну від судових промов, з якими учасники судового розгляду виступали в суді першої інстанції і апеляційному суді, в суді касаційної інстанції вони дають пояснення.

Дисертант пропонує таку структуру пояснень прокурора: 1) вступ, в якому треба вказати на те, що вирок є незаконним і необґрунтованим; 2) аналіз доказів, зазначених в касаційних скаргах інших учасників касаційного оскарження; 3) вказівка на всебічність розгляду справи і правильне застосування кримінального закону; 4) вказівки на всі порушення закону; 5) аналіз доказів, які спростовують обставини, покладені судом в основу вироку; 6) висновки. У зв'язку з цим, структура пояснень захисника в суді касаційної інстанції може виглядати так: 1) вступ; 2) викладення підстав незаконності і необґрунтованості вироку, перерахування їх по пунктах; 3) критика мотивів вироку та аргументів потерпілого, прокурора та інших учасників касаційного оскарження; 4) аналіз доказів; 5) висновок.

На думку дисертанта, пояснення прокурора і захисника в суді касаційної інстанції є менш емоційними, ніж виступи в суді першої і

апеляційної інстанції. Це насамперед пояснюється двома причинами: 1) предмет пояснень в суді касаційної інстанції є вужчим від предмета судових дебатів в суді першої і апеляційної інстанції; 2) пояснення даються в умовах меншої гласності.

У підрозділі 2.4. “Судові дебати в суді присяжних” зроблена спроба змодельовати судові дебати в суді присяжних.

На думку дисертанта, було б доцільно використати позитивний потенціал інститутів, які є результатом як нашого власного досвіду, так і досвіду інших країн. Виходячи з цього, автор пропонує об'єднати незалежність і професійну компетентність в єдину колегію суду, а правову сторону вирішувати одночасно з фактичною. Дисертант пояснює це тим, що питання факту і права настільки складні і тісно пов'язані між собою, що для їх вирішення недостатньо життєвого досвіду, потрібні правові знання, які може мати лише юрист-професіонал.

Стверджується, що головну увагу слід приділити аналізу лінгвістичного аспекту судової промови. Композиція судової промови розкривається за допомогою цільової установки і на основі підбору необхідних мовних засобів, необхідної стилістики. Дисертант вважає, що первинною умовою завоювання довіри присяжних засідателів є вміння прокурора і захисника проголошувати живу, вільну, експромтну судову промову. Така природна промова в змагальному кримінальному судочинстві з участю присяжних полегшує встановлення і підтримання психологічного контакту між сторонами, головуючим і присяжними засідателями.

У розділі 3 “Психологічний аналіз судових дебатів” що складається з трьох підрозділів, досліджуються психологічні особливості судових дебатів як форми судової комунікації; психологія судової промови прокурора і захисника.

У підрозділі 3.1. “Загальна психологічна характеристика судових дебатів” автор доходить висновку про те, що кримінальне судочинство має на меті вирішення кримінальних конфліктів - злочинів, які вчиняються однією або декількома особами. Звідси випливає, що в основі будь-якого кримінального процесу вже закладений конфлікт типу: між підсудним та нормою Кримінального кодексу.

На думку автора, можна говорити про процесуальний конфлікт у сфері кримінального судочинства. Стверджується, що в основі процесуального конфлікту лежить один із основоположних принципів кримінального судочинства - змагальність сторін. Виходячи з цього, автор пропонує розглядати судові дебати як одну з форм протікання процесуального конфлікту, оскільки змагання, полеміка - це конфлікт, в якому кожна сторона намагається добитися бажаного для неї судового рішення. Саме в судових дебатах із своїм процесуальним суперником є можливість перевірити обґрунтованість своїх висновків, забезпечити максимальну впливовість тез, які доказуються на результат судового процесу.

Дисертант стверджує, що залежно від особливостей кримінальної справи, об'єму доказового матеріалу, індивідуальних особливостей суб'єкта

судових дебатів, судові дебати в кожному конкретному випадку з психологічної точки зору слід кваліфікувати як: безконфліктну, конфліктну, гостроконфліктну ситуацію. В результаті проведеного анкетування державних обвинувачів, захисників та судців, 13,2% опитаних державних обвинувачів, 36,2% захисників, 17,8% суддів вважають, що судові дебати є конфліктною ситуацією, 11,7% державних обвинувачів, 12,5% захисників, 25,0% суддів вважають судові дебати безконфліктною ситуацією, 20,5 % державних обвинувачів, 17,5% захисників, 17,8% суддів вважають судові дебати гостроконфліктною ситуацією, 54,4% державних обвинувачів, 33,7% захисників, 39,3% суддів вважають, що судові дебати в кожному конкретному випадку є будь-якою з вищезазначених ситуацій.

На думку дисертанта, судові дебати - це форма публічного, офіційного спілкування за допомогою судової промови. Виходячи з цього, автор пропонує виділити психологічні функції судових дебатів, які реалізуються в процесі судової комунікації: 1) контактну - встановлення контакту як засобу взаємної готовності до прийому і передачі повідомлення і підтримання взаємозв'язку під час взаємодії. 2) експресивну - цілеспрямоване збудження в процесуального суперника потрібних емоційних переживань. Стверджується, що емоційна комунікація в процесі судових дебатів здійснюється за допомогою вербальних і невербальних засобів комунікації. 3) здійснення впливу - одним з видів якого є переконання. Переконання суб'єкта судових дебатів повинно ґрунтуватися на свідомому сприйнятті інформації, її аналізі та оцінці. Підкреслюється, що психологічний вплив - це вплив за допомогою психологічних засобів на психічний стан, почуття, думки складу суду та інших суб'єктів судових дебатів.

Автор доходить висновку про те, що успіх судової промови залежить від поєднання наступних факторів:

1. Оратор (комунікативне установка, знання предмета судової промови, володіння комунікативними навичками).
2. Слухачі (цілі і мотивація, підготовка до сприйняття судової промови, рівень знань про предмет судової промови, соціально-демографічний склад, ставлення до оратора).
3. Текст виступу (зміст, структура, стиль).
4. Канал передачі (вербальний, візуальний).
5. Комунікативна ситуація.

У підрозділі 3.2. “Психологія судової промови прокурора”

аналізуються психологічні особливості діяльності прокурора під час судових дебатів, а також психотехніка обвинувальної промови.

На думку дослідника, процесуальне становище прокурора в кримінальному процесі, як представника держави, обумовлює і специфіку його психології. Виходячи з професіограми прокурора, психологічна структура його діяльності включає в себе такі компоненти: пізнавальний, конструктивний і комунікативний. Особливо яскраво комунікативний аспект праці прокурора проявляється під час судових дебатів. Дисертант вважає, що комунікативні якості прокурора обумовлені характером його комунікативної

діяльності. У зв'язку з цим особливого значення набуває необхідність оволодіння прокурором мистецтвом проголошення судової промови, ведення діалогу, звертання до емоційної сфери підсудного.

Автор наголошує на тому, що одним з етапів формування суддівського переконання є судові дебати і співставлення своїх оцінок з оцінками обвинувачення і захисту. А з цим, у свою чергу, пов'язаний виступ прокурора з обвинувальною промовою, його якість і переконливість. Дисертант вважає, що ефект переконання залежить не тільки від доказового матеріалу, яким оперує прокурор, але і від того, як цей матеріал буде опрацьований і викладений в обвинувальній промові. Виходячи з цього, переконуючий вплив обвинувальної промови посилюється залежно від дотримання порядку у викладі фактів, від того, що спочатку викладається і обґрунтовується процесуальна позиція протилежної сторони, а тільки потім вона піддається критиці, від того, до яких висновків прийде прокурор в результаті проаналізованих висновків.

У підрозділі 3.3. “Психологія судової промови захисника” розкриваються психологічні особливості діяльності захисника під час судових дебатів, аналізується психотехніка захисної промови.

Автор вважає, що всі психологічні проблеми захисту повинні розглядатися в тісному зв'язку з процесуальними проблемами, оскільки останні, в кінцевому результаті, визначають специфіку психологічної структури захисної діяльності в кримінальному судочинстві. Виходячи з професіограми захисника, психологічна структура його діяльності складається з наступних компонентів: пізнавального, конструктивного і комунікативного. На думку дисертанта, комунікативний компонент дозволяє глибше вивчити психологічні причини вчинення злочину, дати характеристику особі підсудного, правильно побудувати взаємовідносини з іншими учасниками судового розгляду з метою налагодження психологічного контакту.

Дисертант стверджує, що виступ адвоката-захисника в суді із захисною промовою, є однією з форм судової комунікації. Робиться аргументований висновок про те, що захисна промова - це свого роду клопотання, яке містить в собі прохання по суті справи і представляє собою розгорнутий аналіз інформації, одержаної всудовому розгляді з точки зору інтересів підзахисного. Захисна промова - це свого роду клопотання, яке містить в собі прохання по суті справи, воно представляє собою розгорнутий аналіз інформації, одержаної всудовому розгляді з точки зору інтересів підзахисного, це проект майбутнього вироку з обґрунтуванням його позиції і критики позиції процесуального суперника і може бути іншим, ніж першочергове звернення до суду.

У висновках стисло сформульовані основні положення та пропозиції, досягнуті за результатами дисертаційного дослідження. У дисертації автор провів аналіз інституту судових дебатів і встановив, що для судових дебатів характерні специфічні завдання і процесуальні дії, які вчиняються в даній стадії судового розгляду. Розкрив поняття судових дебатів, судової промови

та репліки. Подано пропозиції щодо удосконалення виступів з судовою промовою прокурора і захисника в суді першої, апеляційної, касаційної інстанцій, а також в суді присяжних. Запропоновано застосовувати рецензування судових промов та виступів в апеляційному суді до 4 раз щороку. Започаткувати адвокатський і прокурорський семінари, заняття в яких проводились би раз на місяць.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВІДОБРАЖЕНІ У ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ АВТОРА:

1. Загурський О.Б. Судові дебати в кримінальному процесі: організаційні та психологічні проблеми // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України (Збірник наукових статей викладачів юридичного факультету). - Випуск 4. - Івано-Франківськ, 2000. - С.152-157.
2. Загурський О.Б. Етичні основи судових дебатів // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України (Збірник наукових статей викладачів юридичного факультету). - Випуск 6. - Івано- Франківськ, 2001.-С. 183-194.
3. Загурський О.Б. До питання права на репліку в судових дебатах // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України (Збірник наукових статей викладачів юридичного факультету). - Випуск 7. - Івано-Франківськ, 2002. - С. 178-182.
4. Загурський О.Б. Судові дебати - важлива та необхідна стадія судового розгляду // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України (Збірник наукових статей викладачів юридичного факультету). - Випуск 8. - Івано-Франківськ, 2002. - С.197-201.
5. Загурський О.Б. Підготовка композиції обвинувальної промови прокурора // Проблеми права на зламі тисячоліть. Матеріали міжнародної наукової конференції, 13-14 лютого 2001р. м. Дніпропетровськ. - Дніпропетровськ: Дніпропетровський національний університет, 2001. - С.212-216.
6. Загурский А.Б. Судебная речь в уголовном судопроизводстве // Актуальные проблемы реформирования правовой системы Российской Федерации. Материалы научно-практической конференции, 25-26 апреля 2002г., г. Белгород: Белгородский государственный университет, 2002. - С.25-29.
7. Загурський О.Б. Виявлення судом причин та умов, які сприяли вчиненню злочину та вжиття заходів щодо їх усунення // Новий Цивільний і Кримінальний кодекси - важливий етап кодифікації законодавства України. Матеріали науково-практичної конференції. Івано-Франківськ. 2002. - С.221-223.

АНОТАЦІЯ

Загурський О.Б. Судові дебати в кримінальному процесі: правові та психологічні проблеми. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 - кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза. - Національна академія внутрішніх справ України, Київ, 2003.

Дисертація присвячена дослідженню правових та психологічних проблем інституту судових дебатов в кримінальному процесі України. Розкривається сутність, зміст і значення судових дебатов як самостійної стадії судового розгляду. Значна увага приділена аналізу правових норм, які регулюють порядок судових дебатов у суді першої, апеляційної та касаційної інстанцій, а також в суді присяжних. Розглядаються психологічні особливості судових дебатов як форми судової комунікації. Сформульована низка пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства з метою підвищення якості судових виступів прокурора і захисника, рівня їх професійної майстерності.

Ключові слова: судові дебати, судова промова, репліка, судовий оратор.

АННОТАЦИЯ

Загурский А.Б. Судебные прения в уголовном процессе: правовые и психологические проблемы. - Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 - уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза. - Национальная академия внутренних дел Украины, Киев, 2003.

Диссертация представляет собой исследование на монографическом уровне комплекса теоретических и практических вопросов, связанных с судебными прениями и значения их роли для постановления судом законного и обоснованного приговора по уголовному делу.

В диссертации раскрыты понятие, сущность и значение судебных прений, проанализированы особенности судебной речи и реплики в структуре судебных прений.

Рассматриваются судебные прения в истории уголовного процесса Украины и в контексте современной англосаксонской и континентальной правовых систем.

Проведенный системный анализ взглядов различных ученых, зарубежного законодательства, результатов опроса прокуроров, защитников и судей позволяет сделать вывод о наличии необходимых и достаточных оснований для усовершенствования судебных выступлений государственного обвинителя и защитника, правовой регламентации порядка судебных прений в случае участия нескольких государственных обвинителей и защитников. В связи с этим внесены конкретные предложения. Если в судебном рассмотрении принимают участие несколько государственных обвинителей, они сами распределяют между собой обязанности. Кроме того,

в судебных прениях может выступить один государственный обвинитель или каждый из них раскрывает в своей судебной речи круг вопросов, которые касаются той или иной группы подсудимых, по тем или иным статьях Уголовного кодекса, по тем или иным эпизодах:

- если распределение проведено исключительно по подсудимым, сначала выступает с судебной речью государственный обвинитель, который поддерживает обвинение в отношении организатора преступления, а потом государственный обвинитель, который поддерживает обвинение в отношении других соучастников преступления;
- в тех случаях, когда распределение обязанностей происходит по отдельным эпизодам уголовного дела, необходимо учитывать последовательность освещения обстоятельств уголовного дела.

Последовательность выступлений нескольких защитников должна быть такой, чтобы максимально ограничить интересы подсудимых, особенно, при рассмотрении уголовных дел, в которых их интересы противоречат один другому. Первыми следует выступать защитникам, судебные речи которых могут привести к ухудшению положения других подсудимых. Если по групповому делу один подсудимый раскрывает другого, сначала должен выступить защитник подсудимого, который изобличает, а затем защитник подсудимого, которого изобличают.

В работе проводится исследование особенностей судебных прений в суде первой, апелляционной и кассационной инстанций. В диссертации обосновывается, что сущность судебных прений в суде присяжных должна раскрываться с помощью целевой установки, на основе подбора необходимых речевых средств, необходимой стилистики.

Предлагается рассматривать судебные прения как форму судебной коммуникации; рассматриваются особенности вербальных и невербальных средств и их значение для успешного судебного выступления; проанализировано психологическое содержание судебных речей прокурора и защитника и их влияние на формирование внутреннего судейского убеждения.

Сформулированы предложения и рекомендации по усовершенствованию уголовно-процессуального законодательства и улучшению практики судебных выступлений государственных обвинителей и защитников.

Ключевые слова: судебные прения, судебная речь, реплика, судебный оратор.

ANNOTATION

Zagursky O.B. - Judicial Debate in Criminal Procedure: legal and psychological problems. - Manuscript

The thesis on the scientific degree of the candidate of legal science on specialization 12.00.09 - Criminal procedure and criminalistics; legal examination - The National Academy of Internal affairs of Ukraine, Kyiv, 2003.

The thesis is devoted to the research of legal and psychological problems of judicial debate in criminal procedure of Ukraine; the author examines the main points, matters and the significance of the judicial debate as an independent stage of judicial procedure. Much attention is paid to the analysis of legal regulations which determines the procedure of the judicial debate in law courts, courts of appeal and courts of cassation, and also in court of jury. The author examines of the institute of judicial debate as a form of judicial communication. The author makes a number of propositions as to the perfection of the law in force aiming at improving judicial speeches of public prosecutors and defenders, raising the level of their mastery.

Key words: judicial debate, a speech, a reply, a judicial speaker.